

Теоретичні аспекти дослідження проблеми соціального інтелекту

Здійснено теоретичний аналіз вітчизняних та зарубіжних підходів до проблеми соціального інтелекту. Встановлено, що проблема знаходиться у стані теоретичної та практичної розробки. Визначено перспективу подальших досліджень у даному напрямку.

Ключові слова: загальний інтелект, біологічний інтелект, соціальний інтелект, соціальна компетентність, когнітивна компетентність, соціальна сенситивність, "єдність інтелекту", комунікативно-особистісний потенціал, теорія множинних інтелектів, коефіцієнт інтелекту.

Проведен теоретичний аналіз отечественных и зарубежных подходов к проблеме социального интеллекта. Установлено, что проблема находится в состоянии теоретической и практической разработки. Определена перспектива дальнейших исследований в этом направлении.

Ключевые слова: общий интеллект, биологический интеллект, социальный интеллект, социальная компетентность, когнитивная компетентность, социальная сензитивность, "единство интеллекта", коммуникативно-личностный потенциал, теория множественных интеллектов, коэффициент интеллекта.

Постановка проблеми. Характер міжособистісної взаємодії в сучасному суспільстві останнім часом переживає певні зміни, які проявляються, в першу чергу, у зменшенні безпосереднього комунікативного контакту, заміні його на спілкування у соціальних мережах інтернет-простору і, часом, взагалі у зменшенні будь-якої комунікації. Це легко пояснюється особливостями сучасного життя. У зв'язку з цим, цікавим стає питання про роль для особистості такого конструкта, як соціальний інтелект, який саме і є тією здатністю, що забезпечує ефективну міжособистісну взаємодію.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Поняття "соціальний інтелект" з'явилося у психології відносно недавно. Дослідженнями щодо розвитку цієї проблеми займалися як зарубіжні, так і вітчизняні психологи. Серед них: Е. Торндайк, Дж. Гілфорд, Д. Векслер, Г.Ю. Айзенк, Г. Гарднер, Г. Олпорт, М. Салівен, Р. Стернберг, Т. Хант, Н.А.Амінов, М.В. Молоканов, Ю.Н.Ємельянов, А.Л. Южанінова, Н.А.Кудрявцева, В.Н. Куніцина, С.С.Михайлова та інші.

Мета нашої статті полягає в теоретичному вивченні проблеми соціального інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Поняття "соціальний інтелект", згідно з розповсюдженими свідченнями науковців, було вперше запропоновано у 1920 р. Е. Торндайком. Науковець стверджував, що соціальний інтелект існує окремо від звичайного інтелекту та розумів під ним далекоглядність у міжособистісних стосунках і здатність мудро поводитися у людських відносинах.

Згідно з Е. Торндайком, існує три види інтелекту:

- 1) абстрактний інтелект – здатність розуміти абстрактні вербальні та математичні символи і виконувати з ними певні дії;
- 2) конкретний інтелект – здатність розуміти речі і предмети матеріального світу, виконувати з ними які-небудь дії;
- 3) соціальний інтелект – здатність розуміти людей і взаємодіяти з ними (За [7]).

Перший тест соціального інтелекту (The George Washington Social Intelligence Test) був розроблений Т. Хантом у 1928 р. Тест складався з ряду субтестів, серед яких:

- оцінка соціальних ситуацій;
- запам'ятовування імен та облич;
- спостереження за поведінкою людини;
- розпізнавання за словами людини її ментальних станів;
- розпізнавання ментальних станів за виразом обличчя;
- соціальна інформація; почуття гумору.

Поява цього тесту ознаменувала початок першого етапу зацікавленості науки психології проблемою соціального інтелекту. Крім того, вперше постала проблема співвіднесення загального та соціального інтелекту, у зв'язку з тим, що спостерігалися високі кореляції з тестами загального інтелекту (За [4]).

Подальші дослідження проблеми соціального інтелекту стосувались, в першу чергу, визначення цього поняття. Так Г. Олпорт у 1937 р. розуміє під соціальним інтелектом особливу здатність до вірного оцінювання людей, прогнозування їхньої поведінки та забезпечення адекватного пристосування у міжособистісних стосунках. Згідно з його міркуваннями, соціальний інтелект представляє собою окрему здібність, яка входить до набору якостей особистості, що допомагають кращому розумінню оточуючих (За [7]).

Одним з яскравих прикладів когнітивного підходу до інтелекту є модель Говарда Гарднера, який широко трактує інтелект і виділяє вісім його видів: лінгвістичний, музичний, логіко-математичний, просторовий, тілесно-кінестетичний, природничо-науковий, інтраперсональний (особистісний) та інтерперсональний (між-особистісний). Автор моделі вважає, що традиційні теорії інтелекту не розглядають творчі досягнення художників, спортсменів,

музикантів такими ж проявами інтелекту, як і здатність вирішувати абстрактні задачі. Саме цим обмежується розуміння сутності інтелекту та способи його оцінки (За [6]).

Цінність цієї теорії, на нашу думку, в тому, що вона значно розширює спектр розумових здібностей, які б можна було вважати основними в структурі інтелекту кожної окремої людини.

В теорії множинних інтелектів Г. Гарднера соціальний інтелект співвідноситься з міжособистісним інтелектом. За словами вченого: “міжособистісний інтелект заснований на найважливішій здібності зауважувати відмінності між людьми, точніше, контрасти в їхньому настрої, темпераменті, мотиваціях та намірах”. Розвинений міжособистісний інтелект забезпечує людині здатність бачити та розуміти бажання та наміри інших, навіть ті, що приховані. Вчений додає, що ці здібності у складній формі проявляються у вчителів, терапевтів, батьків, а також у релігійних та політичних лідерів [5, с. 32].

З точки зору представника монометричного підходу Г. Ю. Айзенка, інтелект повинен розглядатися як певна фундаментальна властивість, а різноманітність його поведінкових проявів – як наслідки його природи. Він наголошував, що при спробі дати визначення інтелекту, потрібно враховувати той факт, що існує, принаймні, три різні концепції: біологічного, психометричного і соціального інтелекту. Вчений вважає, що фундаментальним для психології є генетично детермінований біологічний інтелект, який слугує фізіологічною, нейрологічною, біохімічною та гормональною основою пізнавальної поведінки. Під психометричним інтелектом він розумів той, що визначається стандартними тестами вимірювання коефіцієнта інтелекту (IQ). Стосовно соціального інтелекту, можна вказати такі його компоненти: міркування, вирішення задач, пам'ять, здатність до навчання, розуміння, обробка інформації, визначення стратегії, пристосування до навколишнього середовища. На думку Г. Айзенка, індикатором рівня інтелекту можна вважати індивідуальну швидкість опрацювання інформації, а також здатність працювати з багатьма альтернативами [1].

Згідно з Г.Ю. Айзенком, соціальний інтелект ми можемо оцінити за проявами здатності людини використовувати свій психометричний інтелект в цілях соціальної адаптації. Тобто, рівень соціального інтелекту має пряму залежність від рівня IQ. Крім того, можна сказати про такі його компоненти: міркування, вирішення задач, пам'ять, здатність до навчання, розуміння, обробка інформації, визначення стратегії, пристосування до навколишнього середовища.

Розмірковуючи про співвіднесеність трьох різних інтелектів, Г.Ю.Айзенк пропонує наступну модель (рис. 1):

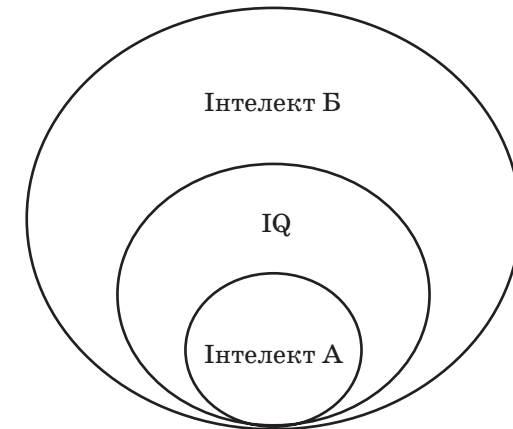

Рис 1. Взаємовключеність різних концепцій інтелекту

На даній схемі інтелект А відповідає біологічному інтелекту, IQ – психометричному та інтелект Б – соціальному. Отже соціальний інтелект набагато ширший ніж біологічний та включає в себе психометричний, який, в свою чергу, ширший ніж біологічний та включає його в себе. За твердженням Г.Ю. Айзенка, психометричний інтелект на 70% залежить від біологічного та на 30% – від факторів середовища (виховання, освіта, культура, соціо-економічний статус). Звідси біологічний інтелект є найбільш фундаментальним аспектом інтелекту [2].

Достатньо спеціалізованим, орієнтованим на детальну розробку проблеми соціального інтелекту поряд з проблемою особистості є дослідження зарубіжного науковця Н. Кентор (1978), який є автором праці “Особистість і соціальний інтелект” (1987).

Основою розуміння науковцем соціального інтелекту виступає уявлення про когнітивні складові, оперування якими є невід’ємною частиною вивчення феномена соціального інтелекту.

Зі слів автора: “Когнітивна основа людини може бути визначена як декларативні та оперативні (процедурні) знання, які індивід застосовує в інтерпретації подій та складанні планів у ситуаціях повсякденного життя. Ці уявлення, особисті спогади та правила інтерпретації складають когнітивну структуру особистості; разом вони становлять досвід та певний підхід індивіда до проблем соціального життя. Ми визначаємо цей репертуар знань як соціальний інтелект” (За [7, с. 464]).

Зарубіжні дослідники С. Космітські та О. Джон (1993) розробили концепцію соціального інтелекту, в якій вони виділяють сім

компонентів. Ці компоненти утворюють дві групи: “когнітивні” та “поведінкові”.

В групу когнітивних компонентів соціального інтелекту вчені включили: оцінку перспективи, розуміння людей, знання соціальних правил, відкритість у відносинах з оточуючими. До групи поведінкових компонентів увійшли: здатність до міжособистісних відносин, соціальна пристосованість, теплота у міжособистісних стосунках (За [8]).

На нашу думку, дана концепція досить точно відображає особливість соціального інтелекту як феномена. Саме взаємодія когнітивних та поведінкових чинників робить цей конструкт ефективним у практичному використанні. Вірогідно, що це досягається за рахунок того, що кожен із двох груп зазначених елементів використовується ментальною системою людини беручи до уваги інший.

Стосовно вітчизняних розробок проблеми соціального інтелекту треба сказати, що перша спроба визначити соціальний інтелект належить Ю.Н.Ємельянову (1987). Феномен соціального інтелекту не був предметом його досліджень, а вивчався в аспектах інших проблем. Так, соціальний інтелект в розробках науковця був тісно пов'язаний з поняттям “соціальної сенситивності”.

Досить оригінальною та цікавою є його ідея щодо формування у людини на основі інтуїції таких конструктів, як індивідуальні “евристики”, які використовуються людиною під час оцінювання та складання висновків у міжособистісних відносинах; гарантують високу прогностичність та надійність (За [7]).

Починаючи з 1991 р., проблема соціального інтелекту розвинулась у дослідженнях В.Н. Куніциної, яка разом з іншими науковцями розробила цілісну концепцію соціального інтелекту. Згідно з цією концепцією, соціальний інтелект виступає самостійним психологічним феноменом, на відміну від розповсюджених поглядів на нього, як на прояв загального інтелекту у соціальних ситуаціях.

Вчена запропонувала наступне визначення: “Соціальний інтелект – глобальна здібність, яка виникає на базі комплексу інтелектуальних, особистісних, комунікативних та поведінкових рис, включаючи рівень енергетичної забезпеченості процесів саморегуляції; ці риси обумовлюють прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій, інтерпретацію інформації та поведінки, готовність до соціальної взаємодії та прийняття рішень”. Ця здібність дозволяє досягати гармонії з собою та навколишнім середовищем.

Дослідниця розглядає соціальний інтелект як багатомірну, складну структуру, в якій вона виділяє такі аспекти:

1) комунікативно-особистісний потенціал – комплекс властивостей, які полегшують або утруднюють спілкування, на основі якого формуються такі інтегральні комунікативні властивості, як психологічна контактність та комунікативна сумісність; це основний стержень соціального інтелекту;

2) характеристики самосвідомості – почуття самоповаги, свобода від комплексів, забобонів, пригнічених імпульсів, відкритість до нових ідей;

3) соціальна перцепція, соціальне мислення, соціальна уява: здатність до розуміння та моделювання соціальних явищ, розуміння людей та мотивів, що їх спонукають;

4) енергетичні характеристики: психічна та фізична витривалість, активність, слабка виснажливність.

У межах своєї концепції В.Н. Куніцина виділяє такі основні функції соціального інтелекту:

- забезпечення адекватності, адаптивності в умовах, що змінюються;
- формування програми та планів успішної взаємодії в тактичному та стратегічному напрямках, вирішення поточних задач;
- планування міжособистісних подій та прогнозування їх розвитку;
- мотиваційна функція;
- розширення соціальної компетентності;
- саморозвиток, самопізнання, самонавчання.

Треба зазначити, що особливістю даної концепції соціального інтелекту є наголошення на такому аспекті, як комунікативно-особистісний потенціал, який, на думку дослідниці, дозволяє наблизитися до розуміння складної структури соціального інтелекту та особливостей його функціонування в різних вікових періодах.

Комунікативно-особистісний потенціал, що входить до структури соціального інтелекту, відіграє ключову роль у формуванні довгострокових взаємовідносин, орієнтованих на перспективу розвитку і позитивного взаємовпливу. За рахунок комунікативно-особистісного потенціалу забезпечується необхідний для певного відрізка часу, нервово-психічного стану та соціальних факторів рівень адекватності та успішності соціальної взаємодії, а також збереження його в умовах підвищеної концентрації енергії та емоційної напруги, психологічного дискомфорту, надзвичайних ситуаціях, кризах особистості [7].

Цікавим, на нашу думку, є один з аспектів концепції В.Н. Куніциної, який стосується взаємозв'язку соціального інтелекту з соціальною компетентністю. Авторка зазначає, що ці конструкти можна оцінити за проявом таких властивостей зрілої особистості, як адекватність, автономність та автентичність.

У даній концепції соціальний інтелект розуміється як засіб пізнання соціальної дійсності, а соціальна компетентність, – як продукт цього розпізнавання.

Соціальний інтелект та соціальна компетентність у спостереженнях дослідниці мають такі спільні риси:

1) забезпечують можливість адекватної адаптації в умовах соціальних змін;

2) забезпечують правильну оцінку ситуації, прийняття та виконання безпомилкових рішень;

3) мають кількісні характеристики, рівні, можуть бути виміряні.

Стосовно відмінностей, дослідниця вказує на змістовні характеристики та функції цих явищ. Цікаво, що чим менше оціночних стереотипів, що відносяться до соціальної компетентності, має у своїй свідомості людина, тим вищим та більш інтегрованим є її соціальний інтелект, тим більш диференційоване її сприйняття, адекватніше розуміння себе та інших. Поряд із цим, чим більше стереотипів людина зберігає та використовує у своїй свідомості, тим простіше їй поводитися у різних типових соціальних ситуаціях [7].

Значний інтерес для збагачення нашого розуміння проблеми соціального інтелекту представляє структурно-динамічна теорія, розроблена російським дослідником Д.В. Ушаковим. Згідно з цією теорією, рівень соціального інтелекту особистості залежить від:

- потенціалу формування, який виявляється також у рівні загального інтелекту;
- особистісних, в першу чергу емоційних, особливостей, які, в більшій чи меншій мірі, залучають сили людини до спілкування з іншими людьми та їх пізнання;
- того, як склався життєвий шлях людини (чи спрямував він свої сили на взаємодію з іншими людьми чи на предметну роботу).

На переконання автора, соціальний інтелект має ряд характерних структурних особливостей:

- континуальний характер;
- використання невербальної репрезентації;
- втрата точності соціального оцінювання при вербалізації;
- формування в процесі імпліцитного навчання;
- використання “внутрішнього” досвіду.

Науковець наголошує, що саме “внутрішній” досвід, опора на який здійснюється при соціальній взаємодії, є тим аспектом, що повністю відрізняє соціальний інтелект від інших видів інтелекту [9].

Цікавою, з точки зору співвіднесення загального та соціального інтелекту, є концептуальна розробка (1994 р.) Н.А. Кудрявцевої. В своїх дослідженнях вона оперує поняттям інтелектуального

потенціалу, під яким розуміє клас психічних властивостей та механізмів, що визначають прогресивні зміни інтелекту. Його ключовими елементами є інтелектуальний статус, пізнавальна мотивація, здатність до самовідображення та самовизначення, а також розумова працездатність.

На основі своїх розробок дослідниця виділила інтегративний показник інтелектуального потенціалу особистості – “єдність інтелекту”, який відображає ключові компоненти механізму інтелектуального розвитку, підвищення співпадання за рівнями особистості: загального інтелекту (здатність вирішувати задачі на суб’єкт-об’єктному рівні), соціального інтелекту (здатність вирішувати задачі на суб’єкт-суб’єктному рівні), рефлексії (показник, що фіксує баланс розвитку різних сторін інтелекту).

Таким чином, соціальний інтелект, згідно з концепцією Н.А.Кудрявцевої, уявляє собою здатність до раціональних, розумових операцій, об’єктами яких є процеси міжособистісної взаємодії. Суб’єкт при цьому має характеристики психологічної автономності та незалежності, що дозволяє йому протистояти тиску людей та обставин. Важливим компонентом у структурі соціального інтелекту є самооцінка особистості. А серед детермінант, що спричиняють якісні зміни у розвитку соціального інтелекту, авторка виділяє мотиваційний компонент (За [7]).

Цінним, відносно отриманих результатів, є дослідження російських науковців Н.А. Амінова та М.В. Молоканова (1992), які вивчили зв’язок соціального інтелекту з професійною спрямованістю особистості.

Серед інших зроблених висновків, ми звертаємо увагу на наступний: рівень соціального інтелекту та схильність до дослідницької діяльності мають прямо пропорційну залежність.

У світлі проблематики своїх досліджень науковці наголошують, що соціальний інтелект, як здатність до розуміння поведінки людей, відіграє суттєву роль серед якостей, які необхідні для професії психолога [3].

Висновки. Отже, теоретичний аналіз наукових джерел проблеми соціального інтелекту показав: дана область є досить розробленою на сьогодні, але водночас представляє широке поле для подальших ґрунтовних досліджень. Ми побачили, що результати спеціальних досліджень цього питання легко отримують перспективи прикладного значення, на що вказує сама сутність феномена соціального інтелекту.

Треба зазначити, що багатоманітність теоретичних підходів до проблеми соціального інтелекту та визначення цього поняття не заважає науковому погляду залишатися достатньо одномірним, не виходити за межі загального розуміння цього явища. В розглянутих

концепціях базовою функцією соціального інтелекту виступає забезпечення ефективності у міжособистісних відносинах.

Загалом, спираючись на проаналізовані теоретичні розробки, можна визначити соціальний інтелект як особливу здібність до соціальної адаптації у міжособистісних стосунках, яка виявляється у здатності розрізняти, оцінювати, прогнозувати та віддавати перевагу певним аспектам міжособистісної взаємодії.

Список використаних джерел

1. Айзенк Г.Ю. Проверьте свои способности. – М.: Эксмо, 2002. – 208 с.
2. Айзенк Г.Ю. Понятие и определение интеллекта // Вопросы психологии. – 1995. – № 1. – С. 111-131.
3. Аминов Н.А., Молоканов М.В. О компонентах специальных способностей будущих школьных психологов // Психологический журнал. – 1992. – № 5. – С. 105-109.
4. Белова С.С. Социальный интеллект: сравнительный анализ методик измерения / www.creativity.ipras.ru
5. Гарднер Г. Множинні інтелекти. Теорія у практиці. Хрестоматія / пер. з англ. Купко Д., Свято Р. – К.: Мегатайтс, – 2004. – 288 с.
6. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. – СПб.: Питер, 2002. – 368 с.
7. Куницына В.Н. Межличностное общение / В.Н.Куницына, Н.В.Казаринова, В.М.Погольша. – Изд-во “Питер”, 2002. – 544 с.
8. Савенков А.И. Эмоциональный и социальный интеллект как предикторы жизненного успеха // Вестник практической психологии образования. Методологический семинар. – № 1 (6) январь – март 2006. – С. 30-38.
9. Ушаков Д.В. Общий и социальный интеллект в деятельности и общении // Общение и познание / Под ред. В.А. Барабанщикова и Е.С. Самойленко. – М.: Изд-во “Институт психологии РАН”, 2007.

The theoretical treatment of different approaches to the problem of social intelligence had been realized. Had been determined, that the problem has many theoretical and practical evidence. The tendency of the next researches had been defined.

Keywords: abstract intelligence, practical intelligence, general intelligence, biological intelligence, social intelligence, social competence, cognitive competence, social sensitivity, “unity of intelligence”, communicative and personality potential, theory of multiple intelligence, intelligence quotient (IQ).

Отримано: 13.03.2010

Особенности самоактуализации воинской службы у профессиональной деятельности

Розглянуто особливості самореалізації військовослужбовців, ствердження власної індивідуальності, професійне становлення та внутрішні механізми змін в ієрархії змістоутворюючих мотивів.

Ключові слова: військовослужбовець, самореалізація, самопізнання, професійна діяльність.

Рассмотрены особенности самореализации военнослужащих, утверждение собственной индивидуальности, профессиональное становление и внутренние механизмы изменений в иерархии смыслообразующих мотивов.

Ключевые слова: военнослужащий, самореализация, самопознание, профессиональная деятельность.

У різних інтерпретаціях самовизначення особистості, як процес і результат, аналізували такі відомі вчені: Е.Фромм, К.Г.Юнг, Е.Дюркгейм, Т.Парсонс. Цю проблему плідно вивчали також П.Сорокін, А.Тойнбі, С.Хантінгтон. На сучасному етапі самовизначення особистості розробляється такими дослідниками, як Б.С.Єрасовим, І.Калайковим, В.Ф.Тертичною, Ю.В.Яковцем, М.В.Колінко, О.С.Арсен'євим, К.Черновою, В.М.Лавриненко.

Аналізуючи довідкову та наукову літературу, ми фіксуємо низку понять, що у широкому значенні є синонімічними: “самовизначення”, “самоідентифікація”, “самоствердження”, “самототожність”, які стосуються особистісного вибору та становлення людини в аксіологічному вимірі. Поняття “самовизначення” – це процес і результат вибору особистістю своєї позиції, цілей і засобів самореалізації у конкретних життєвих обставинах; основний механізм набуття і прояву людиною свободи [1, с. 53].

Проблеми в саморозвитку військовослужбовців, прагненні до самовдосконалення та самореалізації відіграють велику цінність самі по собі. Вони є показником особистісної зрілості військовослужбовців та одночасно умовою для досягнення високого професійного росту. Постійне прагнення до саморозвитку не тільки приносить і закріплює успіх у професійному плані військовослужбовців, але і сприяє професійному довголіттю, задоволеністю та радістю життям.